

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA A „NEOBAROKK TÁRSADALOMBAN”

A PALOTA ÉS A NAGYPOLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az 1918 őszen induló tanévvel minden bizonnyal Magyarország újkori történetének egyik legmozgalmasabb esztendeje kezdődött. Nem véletlenül oktatták és magyarázták később az iskolákban ezt az időszakot annyian és annyiféleképpen, egymástól annyira különböző módon. Magyarország – sokak régi álma teljesült ezzel – önálló és független országgá vált. De milyen áron? Területe kétharmadának elszakításával, magyar anyanyelvű lakossága egyharmadának elvesztésével – amire viszont még legrosszabb álmában sem gondolt a magyar népesség java. Magyarország államformája rövid időn belül többször is megváltozott, tagadó és elutasító rendszerek követték egymást. Az állandó változások közepette, a kegyetlenül megcsönkített országban a közelmúltra való emlékezés és a történelem szerepe felértékelődött, a „boldog békeidőkre” és a Nagy-Magyarország dicsőséges múltjára való hivatkozás kifizetődő politikai tőkévé vált. Az ellenforradalmi kormányzat indulásakor és megszilárdulásakor – s tegyem hozzá, később az egész korszak folyamán – emiatt találkozunk oly sokszor a historiából vett példákkal, a „régis szép idők” – egyébként sokszor történelmietlen – felidézésével.

Az ellenforradalom a dualizmussal való folytonosságot hirdette. A köztársaságot, a népköztársaságot és a tanácsköztársaságot mindenben elvetette, felelőssé tette az ország feldarabolásáért. A kontinuitás keresése az államforma megválasztásában, a „jól bevált” és szilárdnak hitt hivatalok újjászervezésében is megmutatkozott.

Az ország kormányzati-politikai központja ismét – s a dualizmustól eltérően most már ténylegesen is – a budai vár lett. A főváros legkonzervatívabb városrésze; egyházi és világi főméltóságok régi letelepedési helye, amelynek külső képét és összhatását, a várpalota jelentős, 1905-ben befejeződött kibővítése után ekkor már szerettek volna megőrizni.¹ A magyar társadalom jelentéktelen, ám annál meghatározóbb töredéke élt itt, a jelentős politikai döntések többségében itt születtek. Itt volt a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénz- és a külügyminisztérium, több követség: a lengyel, a német, a portugál, a vatikáni, a Szent János-lovagrendi székhelye. 1920. április 1-jétől pedig, az akkor pontosan egy hónapja kormányzóvá választott, az egész korszakot nevével is fémjelző „erős ember”, Horthy Miklós szintén itt, a várpalotában lakott.² A király nélküli királyság legfőbb állami méltóságaként, államfőként. És az egyetlen olyan vezetőként, aki az ellenforradalmi rendszer negyed századában mindvégig megtartotta tisztségét, irányító szerepet játszva a magyar politikában. Akiről 1939-ben már nagyon sokan őszintén hitték azt, amit akkor Herczeg Ferenc öntött szavakba: „Kétségtelen, hogy a kormányzó ma az a központi erő, amely egyensúlyban tartja a magyar életet. A gyémánttengely, amely körül az ezeréves gépezet forog. A torzsalkodó osztályokat és pártokat az ő tekintélye fűzi nemzeti egységbe. A dolgozó polgár benne látja a rend és biztonság legfőbb őrét. A patrióták tőle remélik a nemzeti vágyak kielégítését. A hadsereg minden katonája az ő személyéhez ragaszkodik mindhalálig. Benne a hitetlenek is kénytelenek hinni, az állhatatlanok is kénytelenek megállapodni. Nélküle a magyar tömegek sem a jelent, sem a jövőt nem tudják elképzelni.”³

A korszak elejét és végét egyaránt Horthy személye és a neobarokk várpalota épülete jelképezi. A korszak elejét, amikor a királyi otthonból kormányzói rezidencia lett, királyi sarj vagy arisztokrata helyett jómódú középnemes főbérlelővel. Aki viszont, koronás elődeivel ellentétben, már nemcsak esetenként és ideiglenesen tartózkodott itt, hanem – a többnyire rövid gödöllői és kenderesi kiruccanásokat kivéve – állandóan. És

a korszak végét, amikor is Horthy – önkéntesnek éppen nem nevezhető – lemondása után nem sokkal a palota a háború utolsó felvonásában a lángok martaléka lett, majd mintegy utójátékként, a hidegháború és az „enyhülés” idején a műemlékvédelmi szempontokat – úgymond – szigorúan érvényesítő, a neo-stílusokat mélyen megvető szemlélet áldozatául esett.

A kétmillió metropolisz kellős közepén elhelyezkedő, a városképet uraló várpalota lenyűgöző méreteivel a térben, történetiségével az időben, politikai jelentőségével pedig az akkori jelenben: a kortárs magyar közéletben is kitüntetett szerepet kapott 1920 és 1944 között. Annál meglepőbb, hogy – bár a sok újsághír, képriport, rádióközvetítés, filmhíradó révén a figyelem és a nyilvánosság állandó középpontjában állott – a történeti szakirodalom alig-alig foglalkozott e korszakbéli jelentőségével. Szinte kizárólag 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvételben játszott szerepéről és 1945-ös pusztulásáról szolt.

Pedig már 1919-től politikailag fontos események zajlottak itt. Több alkalommal – utójára talán március 19-én – vonultak föl és tüntettek munkanélküliek a palota udvarán.⁴ Aztán, ahogy ezt annak idején oly szépen tanították még nekünk, a Tanácsköztársaság alatt a Várkertet megnyitották a kétkezi dolgozók, a játszani vágyó gyermekek és a nagyközönség előtt. Ahogy Szerb Antal emlékezett: „Mikor kicsi voltam, vasárnap délelőtt be lehetett menni a Várkertbe. Ilyenkor mindig meg voltam rendülve, úgy éreztem, a király lát vendégül bennünket, gyermekeit. Azután, az ország hét szörnyű, apokaliptikus hónapjában, kiirták a kapura: minden a miénk. Vagyis, hogy semmi senkié. Nagy harmincad volt a város, ebek számára. De ez ma már mindegy. Az egyetlen jó az volt, hogy be lehetett menni a Várkertbe, a nap bármely szakában. Be is mentünk, ott is voltunk egész nap. Itt nem volt szociális termelés, a fák termeltek szigorúan individualista alapon, nádori emlékü jóillatokat.”⁵

Nem sokkal a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 14-én, a békekonferenciát előkészítő és lebonyolító Legfelsőbb Tanács meghatalmazott képviselőinek, a francia, az olasz, az angol és az amerikai

3.6.4. A Nemzeti Hadsereg első őrségváltása a budai várban, 1919 vége.

3.6.5. Külföldi turisták a várban, 1935.

katonai misszióknak az irodái – valószínűleg nem a genius locitól, hanem a hely fontosságától megigézten – költöztek be a palotába. Az év végéig maradtak itt. „Mintha a középkor fényes, mozgalmas világa éledt volna föl újra, idegen nagyhatalmak képviselői sűrögnek-forognak Buda várában – jelentette a korabeli tudósító. – Valamikor Mátyás király idejében látott csak annyi külföldi államférfit és tábornokot az ország fővárosa, mint amennyi most naponta megfordul a »Nemzeti Palotá«-ban. Naponta komoly tanácskozássra gyűlnek össze a külföldi missziók vezetői a hajdani »Királyi palota« termeiben. [...] Magyarország függő kérdéseiről tárgyalnak a »Népek kerek asztalánál«, Bandholtz amerikai tábornok, Diamandi román meghatalmazott miniszter, Mombelli tábornok, az olasz misszió feje, Gorton angol tábornok, Graziani francia tábornok, Mardarescu, a román megszálló csapatok főparancsnoka. Ezeken a tanácskozásokon főlváltva mindennap más és más nagyhatalom képviselője elnököl. Egyszer az olasz, aztán az angol, majd a francia és így tovább. A Nemzeti Palota díszőrségét pedig mindig az a misszió adja, amelynek vezetője aznapon az elnökség tisztét betölti.”⁶

Bandholtz tábornok, az amerikai misszió vezetője elámul a pazar termék láttán: „A Királyi Palotában elhelyezett irodáink a végtelékig fényűzőek. A csodálatos épület felépítése és berendezése milliókba kellett hogy kerüljön, fáradságot és költséget nem kímélve. Valamennyi iroda falát ugyanaz a borítás díszíti, mint a szoba bútorait, kivéve a csodálatos báltermeket, amelyek falai szilárd márványból készültek és amelyek leírhatatlanok.” Ő éppen a császárné egyik szobáját választotta munkahelyéül. Híres lovaglóostorát – amellyel a Magyar Nemzeti Múzeum kincseinek románok általi elrablását megakadályozta – a palota előtt is használta, amikor egy felfegyverzett román századot utasított ki a bejáraton kívül.⁷ Ugyanakkor – a József főherceg közeli palotájában tartott fogadás tapasztalatai nyomán – az újjáéledő magyar neobarokk szellemmel nem tudott igazán megbarátkozni. „Amikor megérkeztünk az előszobába – jegyezte meg epésen –, nem

tudtam, hogy a ránk várakozó káprázatos alakok tábornokok-e vagy lakájok, de gondoltam, megvárom, hogy kezet nyújtanak-e, mielőtt magam teszem meg az első lépést. Amikor felajánlották, hogy lesegítik rólam a kabátot, meg hagytam, hogy csinálják.”⁸

A palota következő lakóját, Horthy Miklóst kormányzóvá választása után kérte föl a kormány, hogy addigi szálláshelyéről, a Gellért Szállodából költözzön ide. Ő teljesítette e kívánságot, hiszen „a kormányzó kabinetirodája és katonai irodája, melyek a nagy ügyforgalmat lebonyolították, úgyszintén a testőrség, melyre már a várpalotában lévő nagy értékek őrizete végett is szükség volt, igen sok helyiséget igényelt”. Ugyanakkor nem a volt királyi lakosztályokba, hanem a valamikori vendégszobákba, a palota nyugati, krisztinavárosi szárnyának első emeletére költözött.⁹ A nyolcszáztizennégy szobából mindössze kilencet foglalva el. Ahogy a korszak egyik legünnepeltebb és leginkább elismert „kurzusírója”, Harsányi Zsolt – ez esetben nem túl messze járva az igazságtól – leírta: „Budapesti ember, vagy Budapestre felrándult magyar, ha a pesti oldal dunaparti korzóján sétál, önkéntelenül feltekint a tündérmeszeszerűen megvilágított királyi palotára. Ablaksorok fényét látja csillogni odafent és gondolatai természetesen az ország fejét keresik a világos ablakok mögött. De a fantázia őt rossz helyen keresi. A palota dunai homlokzatának jobboldalán testőrtisztek laknak a világos ablakok mögött, a baloldali ablakok pedig mindig sötétek: ott voltak valaha Ferenc József és Erzsébet lakosztályai. Azokat a kormányzó lezáratta, mikor a palotába költözött. Nem szívesen ment lakni ebbe a palotába, az akkori miniszterelnököknek sok idejébe és érvébe tellett, míg meggyőzte a kormányzót, hogy az államfőnek az ország presztízse miatt is itt kell laknia. [...] Ennek a lakásnak ablakai csak a túlsó, budai oldal felől láthatók: ott vannak az első emelet balkézre eső sarkában.”¹⁰

Horthy Miklós napi- és munkarendje már a beköltözéskor kialakult. Korán fekvő és korán kelő ember volt. Minden reggel sportolt valamit, reggelijét hitvese társaságában költötte el. Megbeszélte vele az azt nap programot, majd átfutotta a reggeli lapokat. Tíz óra előtt néhány perccel átment a dolgozószobájába, cseppet a szolgálattelvő szárnysegédnek, aki „hána alatt ijesztő paksamétával”, a napi postával érkezett. Ennek átnézése után egyik napon a kabinetiroda, a másikon pedig a katonai iroda főnökével – mindkettejük szállása és irodája a kormányzói lakosztály közelében volt – tárgyalt. Ezt követően fél tizenkettőtől fél kettőig fogadta a kihallgatásra várakozókat. A kihallgatások többnyire nem tartottak negyed óránál tovább. Fél kettőtől feleségével és családjával ebédelt, majd a feketére átvonult a nappaliba. Itt következett a részletes újságolvasás, aztán délután négyig pihent. Ha volt rá ideje, a Várkert gyalogútjain sétált, ha még jobban ráért, vadásza kíséretében Visegrád vagy Gödöllő felé autózott egy kisebb vadászatra. Délután négytől dolgozószobájában „főbenjáró országos dolgokat” beszélt meg a kormány tagjaival és más tisztségviselőkkel. Amennyiben este színházba vagy operába mentek, az előadás előtt vacsoráztak, ha nem, nyolckor táltaltak nekik. Ezután jöttek a „családi nyugalom csendes órái”. A kormányzó ilyenkor pasziánszozott vagy olvasott, a főméltóságú asszony általában kézimunkázott. Többnyire pedig este tizenegy óraker már lefeküdtek. Vasárnap délután gyakran szerveztek bridszpartikat is. „A napirendet a kormányzó reggeltől-estig percnyi pontossággal” megtartotta, csak rendkívüli események boríthatták azt föl.¹¹

A kormányzó védelmét a testőrök biztosították a palotában. Minden olyan eseményen szerepeltek, ahol Horthy Miklós „államfői minőségében, teljes díszben és pompában” lépett fel. A palotán belül a gyalogos testőrök, a kormányzó szobája előtt az alabárdosok teljesítették szolgálatot. A lovas testőrök a küldöncök szerepét töltötték be, s elkísérték Horthyt, ha lovon vonult ki. A koronaőrség feladata pedig – a szintén a krisztinavárosi szárnyban kialakított biztos szobában – a Szent Korona védelme volt.¹² Utóbbi testületet az 1919. évi XXXI. néptörvény eltörölte ugyan,¹³ ám az 1928. évi XXV. törvény – egy már ténylegesen meglévő állapotot szentesítve – visszaállításáról, egyben pedig a szent ereklyének a várpalotában történő őrzéséről rendelkezett.¹⁴

A húszas évek elején már a palotához mint az államfő otthonához kapcsolódó rendezvényeknek is megvolt a maguk menetrendje. Csaknem minden esztendőben megismétlődtek a valamilyen jótékonyági céllal szervezett kerti ünnepélyek, a garden partyk, a különböző szervezetek – cserkészek, egyetemi bajtársi egyesületek, jobboldali szervezetek – kormányzó előtti hódoló felvonulásai, a Miklós-napi – általában a Magyar Nemzeti Diákszövetség kezdeményezte – köszöntések, a Magyarországra akkreditált diplomáciai testületek

3.6.18. Horthy-múzeum a várban, 1940–41.

tagjainak újévi fogadásai. Számos ünnepi alkalom adódott a különböző Horthyhoz kötődő események – a Nemzeti Hadsereg Budapestre történt bevonulásának, kormányzóvá választásának, 70. és 75. születésnapjának évfordulói – kapcsán is emlékezni. Ezen ünnepek koreográfiája többnyire hasonló volt és hasonló is maradt az egész korszakban. A róluk szóló beszámolók alaphangja sem sokban különbözött egymástól. A cserkészek lapja például 1920-ban jelentette: „Mint éles napsugár világított a szívünkbe nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr Őfőméltóságának legmagasabb elhatározása, hogy október 31-én, vasárnap este 7 órakor a királyi palota belső udvarán fogadni fogja hódoló felvonulásunkat. Dacolva hideggel és széllel, este 7-kor ezer cserkész vonult be fáklyával, lampionnal, katonazenével az oroszláncaput át a belső udvarba. [...] Elmondhatjuk, amit a magyar ifjúság a millennium óta nem mondhatott el: a legelső magyar ember nekünk élt egy negyedóráig és mi tomboló éljenzésünkkel szeretetünket hozhattuk el neki. [...] A zenekarral elénekeltük a Szózatot és a csapatok előkészültek a díszmenetre. Feszés tartásban kb. 35 csapat vonult el a kormányzó úr előtt.”¹⁵

1929-ben a *Vitézek és Gazdák Lapja* ezt írta: az „egyetemi és főiskolai diákegyesületek tagjai [...] zászlók alatt gyülekeztek az Egyetem téren, hogy katonás menetben, zenésző mellett felvonuljanak a királyi várpalotához, és ott üdvözljék névünnepe előestéjén Horthy Miklós kormányzót. A hatalmas menetet a műegyetemi hallgatók Hungária Szövetsége nyitotta meg [...], a főiskolai diákok ötven tagú lovascapata zárta be. Hat óra már elmúlt, amikor a hódoló menet eleje a királyi várpalota nagy udvarára ért. [...] Amikor az utolsó ember is elhelyezkedett a várudvaron, megjelent a gyönyörűen kivilágított erkélyen a Kormányzó, balján feleségével. A Kormányzó megjelenése pillanatában háromszoros éljen hangzott el, majd a honvédszenekar a Himnuszt játszotta. A nemzeti imádság utolsó akkordjainak elhangzása után Misángyi János műegyetemi tanár üdvözölte a Kormányzót. Háromszoros éljen követte a szónok szavait, majd a Kormányzó válaszolt

az egybegyűlt ifjúságnak, hangoztatva, hogy egységben, összetartva, a szétbontás kísérleteit elhárítva, tart-
sanak ki a nemzet szolgálatában. Zúgó éljenzéssel köszönte meg az ifjúság a Kormányzó szavait, majd meg-
kezdődött a több ezer főnyi ifjúság díszfelvonulása a kormányzói erkély előtt.”¹⁶ Rengeteg napilapból, egye-
temi folyóiratból idézhetném még a hasonló megnyilatkozások hosszú sorát: köteteket lehetne megtölteni
ezekkel a kissé dagályos, de a kor és ezeknek az egyesületeknek a szelleméhez nagyon is illő leírásokkal.

Részben a palotához kapcsolódtak, hiszen a hozzá csatlakozó királyi Szent István-kápolnából, a „nemzet
templomából” – amelynek kriptájában volt a főhercegi vagy másik nevén nádori sírbolt, és ahol a Szent
Jobbot őrizték¹⁷ – indultak és ide tértek vissza az augusztus 20-i körmenetek. Ezek résztvevői társadalmi
rangjuk alapján, szigorúan meghatározott rendben követték egymást.¹⁸

A palotában, a krisztinavárosi szárnyban a második emeleten rendezték be a „Koronahelyiség”-et is. Itt
őrizték kettős ládában a magyar Szent Koronát, a koronázási palástot, a buzogány alakú királyi kormány-
palcát, az országalmát és a kardot. 1938. augusztus 16–17-én, a Szent István országos emlékévkünnepségei-
nek tetetőzésékként a fehér márvány teremben a nagyközönség számára közszemlére tették a páratlan értékű
műtárgyegyüttest.¹⁹ „Szent István napjának hetében mélységes megindultsággal, áhitatos, hódolatos érzéssel
százerek zarándokoltak el a [...] Szent Koronához. [...] A szent ereklye kilépett a királyi palota pánccél-
pincéjéből, a jól elzárt, lepecsételt és féltve őrzött vasládából, és a napfényen újra felragyogott a mi legrágább
nemzeti kincsünk, amely láthatatlanul pihent ott több mint két évtizeden át” – lelkendezett egy újságíró.²⁰ A
palota dunai szárnyát nemcsak ez alkalommal nyitották meg a nagyközönség előtt, az máskor is látogatható
volt.²¹

A palotához és korszakot jelképező főméltóságú lakójához tehát a „nemzeti” vagy „szegedi” és a „keresz-
tény” gondolattal kapcsolatos, a rendszer támogatását, a mellette való kiállást jelképező és biztosító esemé-
nyek kötődtek. Így a palotának a hatalom „imázsteremtésében” fontos helye, az épületben is megtestesülő
neobarokk szellemnek pedig komoly legitimációs szerepe volt. Gondoljunk csak a Szent Jobbra és vele
együtt a korszak politikai törekvéseit eszmeileg alátámasztó – az újságcikkektől a komoly történeti össze-
foglalásokig mindenütt megjelenő és bőségesen dokumentálható – Szent István-kultuszra, illetve a virágko-
rát élő Szent Korona-tanra. Vagy akár a palota termeire, melyek Szent Istvánról, Hunyadi Mátyásról, Erzsé-
bet királynéről, a Habsburgokról kapták nevüket. A külső és a belső díszítésekre, a műtárgyakra, a festmé-
nyekre. Eppen a krisztinavárosi szárny középrizalitja előtt, egy hatoszlopos kolonnád tetején hat posztamen-
sen álló allegorikus nőszoborra: Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Fiume meg-
személyesítőjére.²²

Az épület és berendezésének nagy része az 1905-ben befejeződött átalakítások következtében nyerte el
formáját és képét, ám az akkor még egyértelmű jelentéssel bíró, hozzákapcsolódó dolgok a két világháború
között szimbolikussá váltak. Szinte minden a dicsőséges múltra emlékeztetett: az állandóan erre hivatkozó
hatalom aktuális politikai törekvéseinek kifejezésére a palota kiváló alkalmat és helyszínt adott. Ezért vált
a politika és a közigazgatás tényleges, a korszakot jellemző eszmeiségnek pedig szimbolikus központjává
éppen ez az épület 1920 és 1944 között.

Bár a törvényhozás helyszíne a Parlament volt, a bel- és a külpolitika irányvonalát a várpalotában – rész-
ben pedig a mellette lévő Sándor-palotában – határozták meg. A kormányzó államfőként is komoly befolyással
rendelkezett a végrehajtó hatalom irányában. A palotában élte át az ellenforradalmi rendszer fenn-
maradását is erősen veszélyeztető vállalkozást, IV. Károly első visszatérési kísérletét, itt tárgyalta a volt ural-
kodóval.²³ Itt kérte fel a kiszemelt miniszterelnököket a kormány megalakítására, a kormányprogram kidol-
gozására. Az új kormányok itt tették le az esküt, itt mutatkoztak be a sajtó képviselőinek. Néha itt tartották
a minisztertanács és mindig itt a koronatanács üléseit. Itt alapították meg a hatalom egyik legfőbb támaszá-
nak gondolt vitézi rendet: 1921. május 22-én a várkápolnában volt a törzskapitányok eskütétele, ugyanezen
esztendő augusztus 21-én pedig a Várkertben került sor az első ünnepélyes avatásra. (Ezt követően ennek
helyszíne a Margitsziget lett, 1930 tavaszán azonban még egy zártkörű vitézi pótavatás volt a vár udvarán.)²⁴
Horthy többnyire itt fogadta kihallgatáson a minisztereket, a vezető politikusokat, az egyházi méltóságokat,
a különböző küldöttségeket, valamint – mivel jogköréből adódóan ő képviselte Magyarországot nemzetközi

3.6.8. Az olasz király látogatása alkalmából rendezett garden party, 1937. május.
Középen III. Viktor Emánuel olasz király,
tőle balra Horthy Miklósné és Serédi Jusztinián
hercegprímás.

viszonylatokban is – a Magyarországra küldött követeket és jeles külföldi államférfiakat, a tudósokat és művészeket.

A háború után az első hivatalos államfői látogatás Magyarországon 1937 májusára esett, ekkor viszont diplomáciai nagyüzem volt: először Miklas osztrák szövetségi elnök, majd III. Viktor Emánuel olasz király és császár viszonzta Horthy korábbi bécsi és római vizitjét. Ezek kapcsán felújítási munkálatokra is sor került a palotában: a Mária Terézia alatt épült szárnyban – ahol korábban Ferenc József lakott – rendbe hozták és korszerűsítették a királyi lakosztályokat.²⁵ Május 3-án Miklas elnök és felesége, május 20-án az olasz királyi-császári pár és leánya tiszteletére adott díszebédet a kormányzó. Az olasz vendégek ötnapos magyarországi tartózkodásuk során még egy díszebédre és egy csaknem 3000 fős garden partyra is hivatalosak voltak.²⁶ Utóbbin „A Duna királynőjének mesés szép ékszere, a királyi Vár főerkélye alatt vonult fel a magyar vidék, falvainak színpompás népi vise-

3.6.6. Az olasz király látogatása alkalmából rendezett garden party a Várban, 1937. május.
Elöl Horthy Miklós kormányzó az olasz királynéval, mögöttük III. Viktor Emánuel olasz király Horthy Miklósnéval,
majd az olasz király leánya József főherceggel.

letébe öltözött küldötteinek festőien tarka menete, hogy a rónák és hegyek lakóinak szívből jövő szeretetével hódoljon az olasz uralkodópár és leánya előtt”.²⁷ A XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus díszvendégeit – a pápai legátust és kíséretét, a teljes magyar főpapi kart, a kormány valamennyi tagját feleségestől – 1938. május 25-én este nyolckor szintén a palotában látta vendégül ünnepi vacsorán a kormányzó pár. Ezt követően este tíz órától 1500 fős fogadás következett. Mindkét esemény a protokoll szigorú szabályai szerint zajlott: díszmagyarban és gálaöltözetben, a katonatiszteknek társasági viseletben, a hölgyeknek dekoltaázs nélküli estélyi ruhában kellett megjelenniük, a nagykereszték szalagjai viselendők voltak.²⁸

A palotaegyüttes képében nem történt érdemleges változás Horthy Miklós kormányzósága idején. A Hunyadi Mátyás-terembe került Benczúr Gyula *Diadalmas Mátyás* című olajfestménye – egy Mátyás-kepe, az 1915-ös *Mátyás fogadja a pápa követét* már korábban is itt volt –, amelyet 1919-ben fejezett be. Bár Benczúr még további hét Mátyás-kompozíciót tervezett festeni, ezek végül nem készültek el.²⁹ Egy szintén őtől származó, 7 × 4 méteres, hatalmas festményt – az 1909-ben készült, *A magyar nemzet hódolata a királyi pár előtt a nemzet fennállásának ezeréves ünnepén* címűt – 1940-ben szállították át a Parlamentből a palotába. „A képviselőház határozott így legutóbb, amikor Horthy Miklós történelmi érdemeit megörökítő ülésén lelkes együttérzéssel járult hozzá Tasnády-Nagy András elnöknek ahhoz a javaslatához, hogy a Benczúr képet engedje át a törvényhozás a várpalotának és ezzel is adjon kifejezést a kormányzó iránt érzett hálájának.”³⁰ A „császár öltözőszobájába” – vagy ahogy 1905 után nevezték, a két „Rózsaszobába” – valószínűleg 1920 után került Bihari Sándor *Programbeszéd*, valamint Lotz Károly *Ménes* című festménye. A várkapolna oltárképe, Roskovics Ignác és Spányik Kornél 1924-ben elkészült munkája – *Szent István átnyújtja az Intelmeket Imre fiának* – 1930-ban váltotta fel a visegrádi plébániatemplom szentélyébe vándorolt késő barokk főoltárképet (Vinzencz Fischer: *Krisztus a kereszten*). 1945-ben aztán ezt is átszállították a budai Krisztina téri plébániatemplomba.³¹ A palotától a lovardáig vezető „Ybl fedett lépcső” felső lejáratanál állították föl 1934-ben Farkas Zoltán *Bonfini*, majd 1936-ban Kisfaludi Stróbl Zsigmond *Marsigli* bronz mellszobrát. Kisfaludi Stróblnak 1932-ben a Palota út és a Szent György utca találkozásánál is fölavatták egy szobrát, a *Kardját mustrálgató huszárt*.³²

A Horthy-család beköltözésén kívül kisebb változást hozott még a könyvtár kialakítása. Gulácsy Irén szerint Horthy kiválasztott „egy csendes, kellő tágas világitó-udvari részt, befodette a meditáló hangulatoknak kedvező, fényt megszűrő üvegtetőzettel, méltóvá ékítette a falak belső világát és elkezdte a nemzeti kincs gyűjtését. Azóta Corvinák és más, magas bibliofil-becsű kötetek tömege ékesíti már udvari könyvtárunkat. [...] A sors játékos rögtönzésénél sokkal mélyebb összefüggést kell ama látszólag szórványos jelenségek közt keresnünk, hogy: Corvin Mátyásnál pattant el a lánc államhatalom és irodalmunk, művészetünk közt, – hogy viszont Horthy Miklós éppen Corvinákat gyűjt, és hogy a kitüntetésül maga alapította rendet is éppen Corvin Mátyásról nevezte el.”³³ Ezután már csak Horthy Istvánék lakásának berendezése bontotta meg az addigi rendet a krisztinavárosi szárnyban. Horthy István 1940 nyarán, a korszak legendás szépségű hölgyével, gróf Edelsheim-Gyulai Ilonával kötött házassága után költözött a palotába.³⁴ Három-, majd négy-szobás lakásuk – egy részletes leírás alapján – viszonylag egyszerű volt, ha a néhány értékesebb ott található műtárgytól eltekintünk, „polgárinak” is nevezhetjük.³⁵

A palota békéjét, életének megszokott ritmusát és idilli képét csak a nyilas hatalomátvétel és Budapest, azon belül pedig – a védők utolsó menedékeként – a vár ostroma rombolta szét. Október 15-ének és a vár ostromának története jól feldolgozottak tekinthető.

A kiugrás előkészítése, megvalósításának dilettáns, így eleve kudarcra ítélt kísérlete egyértelműen a palotához mint helyszínhez köthető. 1944. szeptember 8-án itt volt az a titkos találkozó, amelyet a vidéki rejtékhelyét elhagyó és – a Magyarországot megszállt Német Birodalom hatóságaitól nem alaptalanul tartó, ezért – inkognitóban (!) érkező Bethlen István vezetett: ekkor döntöttek a háború mielőbbi befejezésének előkészítéséről.³⁶ Itt működött az a rádió adó-vevő, amellyel a Moszkvába utazott magyar fegyverszüneti küldöttséggel tartották a kapcsolatot.³⁷ Itt fogadta Horthy – ha későn is, de felismerve: a németekkel való szembeszállás csakis a magyar baloldal hatékony segítségével képzelhető el – 1944. október 11-én a

*Empire szalon a budai várban, 1934. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
A képen László Fülöp (1869–1937) Horthy-portréja látható. MNMTF, lt. sz.: 1275/1956.*

Magyar Front képviselőit, Szakasisz Árpádot és Tildy Zoltánt. Itt zajlott október 15-én az a hosszú koronatanács is, amely a Horthy-korszak utolsó közjogi aktusa volt, végül pedig az egész rendszer s névadójának bukását eredményezte. Itt tartotta magát október 16-án hajnalig a Lázár altábornagy vezetése alatt álló testőrség, hűen az akkor már bukott kormányzóra tett esküjéhez, kötelességét, katonai becsületét szinte az egész országban egyedül komolyan véve.³⁸

Az értékek elhordása – igaz, ekkor még „csak” a magán, nem pedig a köztvagyoné – már 1944. október 15-én megkezdődött. Horthy október 16-án járt utoljára a palotában. „Elkészültem rá – írta –, hogy végrehajtott »házkutatás« nyomainak várnak, de amit láttam, szinte minden elképzelést felülmúlt. A selyemdamszt bútorokon Skorzeny legényei nyújtózkodtak. Minden szekrényt és fiókot feltörtek. Pusztító szabad rablás képe tárult elém. Feleségem ékszereitől kezdve, a cselédség megtakarított pénzéig minden elemelhetőt elvittek, aminek csak értéket tulajdonítottak. A visszataszító látvány színhelyén még komikusan ható jelenség is akadt: amint beléptem fürdőszobámba, hogy mosdószereimet magamhoz vegyem, saját fürdőköpenyembe öltözött katona jött velem szembe, nyilván akkor fejezte be fürdőjét. Néhai István fiam és foglyul ejtett Miklós fiam lakosztályát csakúgy kirabolták, mint minden egyéb helyiséget.”³⁹

Ugyanakkor a palota értékes bútorai, festményei, műtárgyai még egészen az ostromig érintetlenek maradtak. Szálasi hungarista államának utolsó várpalotabéli eseménye a „nemzetvezető” eskütétele volt a Szent Koronára, november 4-én. (Ez csaknem komoly nehézségekbe ütközött, hiszen a koronaőrök már előzőleg elásták a Szent Koronát, amit úgy kellett üres ládájába visszalopniuk.) Ezután nem sokkal a nyilas vezetők elszállították a koronát és elhagyták a fővárost.⁴⁰ Még időben, a Budapest körüli ostromgyűrű 1944. karácsonyi bezárulása előtt...

Serédi Jusztinián hercegprímás, Mindszenty József veszprémi püspök, a református egyház vezetőinek képviselőjeként pedig Ravasz László hiába kérték a nyilas vezetőkől Budapest nyílt várossá nyilvánítását és

harc nélküli feladását. Szálasi – még ekkor is az „előre a végső győzelemig” balga hitében, a hungarista eszme diadaláról vizionálva és abban őszintén híve és reménykedve – a harc folytatása mellett döntött. Hitler pedig Budapest erődé történő kiépítése, a „Festung Budapest” jegyében a főváros védelmére, a karácsony körül és január elején még megvalósíthatónak tűnő kitorési kísérlet megtiltásával adott parancsot. Ahogy Herczeg Ferenc – sajnos mindmáig kiadatlan – emlékiratainak harmadik részében a nyilas „kormányzótanács” tagjairól (Beregfy Károlyról, Rajniss Ferencről, Csia Sándorról) írta: „Mikor Budapest már siralomházban ült és Európa legdiszesebb hídsorozatának napjai meg voltak számlálva, akkor a famózus kormánytanács köréből olyanféle kijelentés hangzott el, hogy »hiba volna, ha ezt a kérdést *érzelmi szempontból* akar-nók mérlegelni«. Ebben a nyilatkozatban megszólal a Szálasi-rendszer egész sötét értelmetlensége. De ugyan miféle szempontból lehetne egy nemzeti főváros virágzását vagy pusztulását megítélni, amely az ország vérkeringésének központja és eleven motorja, melyhez a nemzeti élet gyermekkori emlékei, a jelen nemzedék becsülete és eljövendő idők reményesei tapadnak – ugyan miféle szempontból lehetne ilyen város értékét felbecsülni, ha nem a nemzet szeretetének és büszkeségének érzelmi hőfoka szerint?

Katonai szempontokat állítanak az érzelmiek fölé, Budapest esetében azonban csak így állítható fel a mérleg: fölé-e a kivívható katonai cél a magyar főváros elpusztulásával – igen vagy nem?

Budapest ostromakor az elérhető katonai cél csak az lehetett, hogy a három ellenséges hadsereg közül egyiket néhány napig vagy néhány hétig távol tartsák a német határoktól. Ilyen nyomorúságos hadicélért feláldozni Európa egyik legszebb városát, a szövetséges nemzet szellemi és anyagi életének metropoliz-sát!⁴¹

A palota területe az ostrom idején a Vármegyed egyéb területeitől szigorúan elkülönítve külön parancsnokság alatt állt, hiszen itt volt a „Budapest erőd” fő vezetési pontja. Szabó László várkapitány Kókay György által közzétett, rendkívül érdekes feljegyzéseiből (lásd a 293–322. oldalon) kiderül, hogy a várkapitányság alkalmazottai mindent megtettek a palota értékeinek védelméért. Mind kevesebb sikerrel, hiszen az alagsorban már január közepén katonai kórházat rendeztek be, s a harcok előrehaladtával mind több helyiséget igényelt magának az ide visszaszoruló német–magyar haderő. Február elejétől már állandóak voltak a különböző helyeken fel-fellobbanó tüzek, amelyeket víz hiányában többnyire nem tudtak eloltani.⁴²

1945. január 31-én Pesten „egész nap látni lehetett, amint a szovjet nehéz és vadászbombázók szünet nélküli mélyrepülésben támadták a Várat. A katonaság és az utcára hajtott lakosok barikádokat építettek a Várhegyre vezető utcákon. »A Vár és Krisztina romokban. Vadászvédelem nulla. Légvédelmi tüzérszázalaj gyalog harcban. Az ellenség nyomása igen erős és nyomasztó. A csapatok fáradtak és kimerültek. Az élelmezés gyenge. Lövegállomány: 22 ágyú és 29 gépágyú. Egészségesek vagyunk. Kozma« – jelentette a magyar légvédelem parancsnoka.”⁴³ Ugyanezen a napon Szabó várkapitány helyzetjelentése szerint: „A szinte naponként megismétlődő és fokozódó légbombázások és az állandó ellenséges tüzérségi és aknatűz a Kír. Vár főépületében, melléképületeiben, a közelben álló tartozéképületekben óriási károkat okoznak. Romboló bombák és gránátok egyes épületrészeket romba döntenek, az épületek állagában okoznak helyrehozhatatlan károkat azonfelül, hogy belső berendezéseket és felszerelési tárgyakat rombolnak össze. Felsorolni sem lehet azokat a károkat és rombolásokat, melyeket az épületek idáig is szenvedtek.

Különösen a f. hó 30-i egész napon át tartó légítámadás volt borzalmas hatású. A főépület környéke, a Várkert szinte a felismerhetetlenségig fokozódó károkat szenvedett.

Védekezésről vagy a károk részbeni helyreállításáról, romok eltakarításáról vagy egyes szerkezeti részek megerősítéséről szó sem lehet.”

Február 8-án pedig a várpalotában lévő Ezüstkamrába – ahol a legértékesebb kincseket tárolták – történt aknabecsapódás okozott jelentős károkat.⁴⁴ Ám a feljegyzésekből kihámozhatóan – bár az állandó tüzek és a naponként ismétlődő bombatámadások következtében a palota egy része teljesen elpusztult – a műtárgyak, a képek, a porcelánok, a gobelinek jó része átvészelte az ostromot.

A németek február 12-i, kétségbeesett és eleve sikertelenségre ítélt kitorési kísérlete után is sok katona maradt a vár és a palota területén. Többnyire magyarok. „Létszámuk nem haladhatta meg az 5000 főt. Rajtuk kívül visszamaradt a több ezer súlyos sebesült is, akik az Alagútban, a német katonai sziklakórházban

(az ún. »Lazarettben«, melyet a polgári rendeltetésű Sziklakórházból választottak le), a Nemzeti Bank pincéjében és másutt voltak elhelyezve. [...] A vezető főorvos személyzetével együtt elmenekült, sorsára hagyva a rábizottakat. Hübner beosztott törzsorvos, látva a kitörési kísérlet kudarcát, visszafordult, hogy sebesülteivel maradjon, akiket a többi orvos magára hagyott a Budavári Palota pincéjében lévő kötözőhelyen. Itt kb. 2000 sebesült maradt minden gondoskodás és felügyelet nélkül.”

Ahogy Hübner törzsorvos emlékezett: „A várban a tiszta őriület uralkodott. [...] A sebesültek közben észrevették, hogy gondozóik eltűntek a terepről, és leírhatatlan pánikhangulatba kerültek. Az óriási földalatti kórház minden sarkában csattogtak a pisztolylövések. Senki sem akart sebesült állapotban orosz fogságba kerülni. [...]

Hirtelen teljesen elsötétült a kórház. Mikor aggregátunk után néztünk, már csak azt láhattuk, ahogyan egy dzsip elvonszolja. Állítólag zavarta az oroszokat a rádiózásban. De biztos kapni fogunk egy új, zavarmentes készüléket. Nem éltem meg, hogy másikat szállítottak volna.

Az aggregát elvételével a vízellátásnak is vége lett. [...]

A sebesültek ellátására gondolni sem lehetett. Ijesztő volt a halottak már-már áttekinthetetlen száma. A hullákat a legalsó katakombákban és annak nem működő konyhájában polcolták fel, ahol kőkeményre fagytak. Köztük össze-vissza hevert elszórt gyógyszer, konzervek, felvágott festmények, értékes porcelán, alsónemű stb.”⁴⁵

Akad persze olyan, akit egyáltalán nem rendített meg a pusztulás... Szálasi Ferenc az 1945. október 19-i *Gondolatok jegyzetében* a következőképp vallott: „Ma, október 19-én délután 16 h-tól 17.10-ig zárt gépkocsikon végigvittek Budapest, de különösen a Vár romterületein. Itten, ezeken a helyeken csak levett kalappal és imával, csodálattal a lélekben lehet végigmenni és tartózkodni. Nagyon mélyen meghajlok Budapest város hősi lakosságának hőskölteménybe illő hősiessége előtt, hősi áldozatkészsége és hősi élniakarása előtt. A hős Budapest hősi romjait és hősi lakóit láttam. Ebből a minden időkre szóló hősiességből csak az új hősi Magyarország új hős Budapestje születhetik meg...”⁴⁶

Aki viszont tiszta aggyal és józanul szemlélte a palota szörnyű látványát, egészen másképpen vélekedett. Zolnay László – aki február 15-én vágott neki barátjával a még akkor is égő Budának – szerint a vár, a palota és a Várkert „siralmas, szívet szorító látvány volt. A déli szárny jó része leomlott. A krisztinavárosi szárnynak pedig nemcsak nyugati, de déli része is füstölgött még.

Az 1686-os – török ellen vívott – budai ostrom emléke szorította el a szívemet. Akkoron, 1686-ban azt írta a szemtanú Zsigmond és Mátyás hajdani palotája végső pusztulásáról, tüzeről: Olyan a kiégett budai palota, mint egy üres koponya, amelybe gyertyát dugtak.”⁴⁷

Hogy mi történt az „üres koponyában” a palotának az ostromot is túlélte műkincseivel? Csak sejtéseink vannak, ám máig sem tudjuk pontosan... Mindössze annyi bizonyos – s a palota épülete ebben is szimbolikus jelentést kapott –, hogy a romok egy rendszert is maguk alá temettek.

Hiszen nemcsak az 1918 őszén, de az 1944 őszén induló tanévvel is Magyarország újabbkori történetének egyik legmozgalmasabb esztendeje kezdődött. A neobarokk társadalom tagadásával a sötét és szomorú emlékü hungarista „vér-rög valóság” „nemzetvezetővel” nemzetvesztő állama garázdálkodott az országban és a palotában, majd – a sajnos rövid ideig tartó – demokratikus átmenet időszakára köszöntött be. 1947–48-ra pedig világossá vált: a „múltat végképp eltörölni” szemlélet a palota régi pompájában történő újjáépítésnek sem fog kedvezni. A sérült, de még helyreállítható épületrészek lerombolásával, a belső terek teljes megváltoztatásával az ötvenes-hatvanas években a neobarokk királyi-kormányzói palota szinte utolsó nyomai is eltűntek.⁴⁸ Az újjáépült és megváltozott palota az új rendszer egyik új és megváltozott értelmű szimbóluma lett.

JEGYZETEK

1. SIKLOSSY, 1931, 332., 333. szerint a Közmunkatanács 1912. évi jelentése megállapította: „*hogy Budavárát, mint székesfővárosunk egyik legrégebb városrészét, különleges helyzete és múltja predesztinálja arra, hogy fejlődési irányának megállapításánál mostani jellege lehetőleg megőriztessék.* [Kiemelések az eredetiben, a továbbiakban is – U. G.] E célból a következőket kell figyelembe venni: a Vár az uralkodónak és családjának székhelye: a Disztérig tehát magánépítkezés nem lehetséges. A Vár ősidők óta a főúri világ letelepülő helye is; a legkonzervatívabb városrész, ahol az utolsó félszázadban alig épült ház. Minthogy most nyugvópontra jutott a vár szabályozása, itt az ideje a múlt emlékei megőrzésének. [...] Most azonban remélhető, hogy a Vár, – amelyben eddig a palotatulajdonosokon kívül csak azok laktak, akiket élethivatásuk idekötött – mint a főváros legelőkelőbb része, vonzó erőt fog gyakorolni a pesti oldalról mindinkább kiszoruló *vagyon intelligenciára*. Mivel ilyképpen a Várban magánépítkezések várhatóak, szükséges a Vár és a várlejtő építési módjának specializálása. A Közmunkatanács tehát 1912-ben elvként kimondta, hogy a Várban a járda végleges szintjétől számított 21 métert meg nem haladó párkánymagassággal *legfeljebb háromemeletes házakat szabad építeni.*” (332.) [...] 1928-ban ez tovább szigorodott: legfeljebb 15,5 méteres, kétemeletes épületet lehetett fölhúzni (333.).
2. Ahogy azt egy igazi budai lokálpatrióta az 1930-ban vagy 1931-ben megjelent, picike, szép külsejű, az illusztrációkat rövid kísérőszöveggel ellátó könyvecskében írta: „A múlt szeretete szellemi előkelőséget jelent. Szellemi arisztokraták tömörülnek össze Budavarába, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a nyüzsgő Pestre. A hangos Pest élje a világáros zajongó életét, Budavára maradjon meg csendesnek, de energikusnak. Mert a vezetés innen történik. Itt székél az államfő, itt vannak a legfőbb kormányhivatalok és itt tömörül a diplomácia” (SZÜGYI, é. n., 4.).
3. HERCZEG, 1939, 8. – Ugyanebben a kötetben Kornis Gyula, a korszak legnevesebb és legelismertebb (kultúr)filozófusa – szintén sokak véleményével egyezően és talán Herczeghez hasonlóan szintén őszintén gondolva – hangoztatta: „Milyen történetformáló erő Magyarország sorsának intézésében Horthy Miklós, az államférfiú? E kérdésre a választ az ország húsz évvel ezelőtti és mostani helyzetének összehasonlítása adja meg. Milyen volt Magyarország a szörnyű összeomlás után? Területében agyoncsontított, lelkében szétzüllesztett, a nemzetek társaságából kitagadott, fogvicsorgató szomszédjainak védtelenül kiszolgáltatott, [...] s csak ellenségtől körülvevett, de bensőleg is meghasonlott és elszegényedett ország. Ma ellenben olyan állam, amely elrablott területének egy részét békés úton visszakapta, bensőleg megszilárdult, fegyelemben és rendben él, tekintélye tisztelet tárgya, [...] szomszédai már nem fenyegethetik lépten-nyomon megszállással, kultúrája és gazdasági élete egyre növekszik. Mindezért a maga munkája mellett vezérnek, vitéz Horthy Miklós kormányzónak, hálás a magyar nemzet” (208.).
4. VU, 1919, 13. sz.
5. SZERB, 1935.
6. *Képes Krónika*, 1919. október 3.: „Élet a Várban”.
7. BANDHOLTZ, 1993, 28., 29., 32., 75. (idézet: 32.).
8. BANDHOLTZ, 1993, 171.
9. HORTHY, 1990, 140.
10. HARSÁNYI, 1939, 251.
11. HARSÁNYI, 1939, 251–257. Lásd még ugyanebben a „tanulmány” kötetben: Gróf ZICHY Ráfáelné: A kormányzó felesége című írást. A grófnő – talán nem véletlenül – úgy vélte: feleség, anya és tapintatosság fogalmaiból rajzolódik ki Horthy Miklósné személyisége. Majd feltette a költői kérdést: „Milyen a Horthy Miklósné otthona? Itt háromról lehet szó. A Királyi palota, a XIX. század végén befejezett szárny azon lakosztálya, amelybe 1920-ban költözött, az a hely, ahol az év legnagyobb részét tölti. Igen nehéz ott az egyéniségnek érvényesülnie, mert a hivatalos izléssel berendezett, aranyozásokkal bőven ellátott termek eleinte inkább kétségbejuttató ridegséggel veszik körül az embert. De ahogy hónapok és évek múltak, mindig emberibb lett ez a lakosztály és most nem lehet elképzelni helyet, ahol a vendég mindjárt otthonosabban érezné magát, mint a kormányzói pár szalonjában, amikor, teázáskor, a kormányzó is szakít magának egy órát pihenésre és miközben felesége kézimunkázik, ő pedig pasziánszot rak, végig lehet velük beszélni minden napi eseményt teljes őszinteséggel, abban a biztos tudatban, hogy soha egy szót félre nem értenek. A gödöllői otthon már természeténél fogva barátságosabb. [...] Az igazi otthon azonban a kenderesi magyar kúria. [...] Mind a három otthonban a virág uralkodik...” (212.).
12. *Képes Vasárnap*, 1938. október 30.
13. A „néptörvény” szövegét közli: KATONA, 1979, 394.: „1. §. A korona és a koronázási jelvények őrzésére vonatkozó korábbi törvényes rendelkezések hatályukat veszítik. A koronaőrök állása és tisztsége megszűnik. 2. §. A korona és a koronázási jelvények a miniszterelnök és a belügyminiszter őrzése alá tartoznak”.
14. KATONA, 1979, 394–398. A Szent Korona és a hozzátartozó drágaságok őrzésének helyéről és az őrállásról, III. fejezet: „8. §. A Szent Koronát a hozzátartozó drágaságokkal együtt az ország székesfővárosában, a királyi várpalotának ez idő szerint is erre a célra rendelt pánccskamrájában a m. kir. koronaőrség állandó őrállása mellett kell tartani, és szorgos és hűséges gondviseléssel őrizni. A Szent Koronát és a hozzátartozó drágaságokat más helyen és módon tartani és őrizni nem szabad, kivéven az 1715:XXXVIII. törvényben említett fenyegető veszély és szükség eseteit, amidőn az országgyűlés, avagy – halaszthatatlan esetben – a törvényesen kinevezett magyar királyi miniszterelnök intézkedik” (396.).

15. *Magyar Cserkész*, 10. sz., 1920. november 15.

16. *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1929. december.

17. A kápolna történetének korabeli – kissé sajnos keszkekusza, a lényegtelen a lényegestől megkülönböztetni nem tudó – leírása: Uxa, 1934. A szerző szerint a XIX. század végi, XX. század eleji átalakítások során a kápolna hátrányára változott: „Az átalakítások forgatták ki eredeti mivoltából (229.), [...] kevesebb magyar vonatkozással bírt, mint annakelőtte” (231.). „Nagy felelősség terhelt Hauszmann Alajost, hogy ezen alaprajzában is megcsodálható kápolnát [a Mária Terézia-korabeli eredetű – U. G.] lebontás elől nem öröközte meg az utókor számára.

Az új sz. Jobb-kápolna a réginél lényegesen kisebb és építészetileg igen egyszerű. Csak előkelő helye és értékes mozaikdiszítése válik ma előnyére (253.). A m. kir. udvari templom tulajdonképpen ma sem olyan fényes, mint a nemzet szentélyének lennie kellene. Azzal a rohamos technikai haladással, amely az építészetben megfigyelhető, egyáltalában nem fejlődött tovább és ma is Ferenc József alatt nyert állapotát tükrözi, az azóta természetszerűleg beállott romlással” (232.).

A főhercegi sírboltról a következőket írja: „A sírbolt különben csak a fenséges család [a Habsburg-család – U. G.] engedélyével tekinthető meg, amit azonban a titkárság szívesen megad. Ájtatoskodásra Mindszentelek délutánján 3-tól estig és Halottak napján kb. délig szokott nyitva lenni.

A hívők és testületek ilyenkor és alkalmasszerűleg róják le kegyeletüket a nemzet nagy halottai előtt, akiknek hamvai a magyar királysírok helyett lakoznak a m. kir. udvari és várplébánia-templom főhercegi sírboltjában” (262.).

18. Például az 1938. évi körmenet leírását lásd: Körmenet, 1938. „A Szent István-napi országos Szent Jobb körmenet Budapesten a budai várban reggel 8 órakor.

A körmenetet bevezető egyházi szertartás reggel 8 óra 15 perckor kezdődik a Szent Jobbról vezetett királyi és udvari várplébánia templomban, ahonnan a körmenet 8 óra 30 perckor indul Serédi Jusztinián dr. bíbornok érsek, Magyarország Hercegszeméje vezetésével és a Palotasoron, Szent György-téren, Szent György-utcán, a Disz téren, a Tárnok utcán át a budavári koronázó főtemplomba vonul, ahol a körmenetet vezető Hercegszeméje ünnepi nagymiséjét és szentbeszédet mond.” Az ünnepi szentmise után kissé más útvonalon, de a végén a „Disz téren, Szent György-utcán és téren, Palotasoron át a Szent Jobb őrzési helyére vonul vissza, ahol az ünnepséget a szokásos könyörgések fejezik be”.

A Szent Jobb-körmenet koreográfiáját pontosan meghatározták. Két csoportban indultak az ünneplők: az elsőben az iskolák, a leventék, a kongregációk, az egyesületek, valamint a budapesti és a vidéki plébániák (Körmenet, 1938, 14.), a másodikban a hivatalosak, így a lovas rendőr díszszakasz, az apácák, a katonák, a kispapok, a szerzetes és a világi papság, a Szent Jobb kíséreként a tudományegyetem tanácsa, valamint Budapest polgármestere és 5 főtisztviselője, a koronaország sorsfala között, utánuk a Szent Jobb őre, az apátok, a prépostok, a prelátusok, a püspökök, az érsekek, a pápai nuncius, a Hercegszeméje, a Kormányzó és kísérete („két oldalt alabárdos és lovas testőrség”), a királyi hercegek, a miniszterelnök a felső- és a képviselőház elnökével, a miniszterek, a két koronaőr, a királyi kúria, a közigazgatási bíróság, a legfőbb állami számvevőszék elnökei, a kabinetiroda főnöke, a honvédség és a vezérkar, a tábornokok, az altábornagyok, a IV. fizetési osztályba sorolt polgári tisztviselők, a miniszteri osztályfőnökök, a kúriai tanácselnökök, a főispánok, az országgyűlés mindkét házának tagjai, a minisztériumok, a törvényhatóságok, a vitézek küldöttei, majd: „Népviselések (Gyöngyös bokréta)k” [...].

„Öltözet: díszmagyar.

Akik díszmagyarral nem rendelkeznek, nemzeti viseletben, vagy szakett – cilinderben jelennek meg.

Katonatisztek részére: renden és soron kívüli dísz.

Nagykeresztek szalagjai viselendőek” (Körmenet, 1938, 15–16.).

19. Körmenet, 1938, 6., 7. Ekkor is szigorúan előírták azonban, hogy ki, mikor tekintheti meg a Szent Koronát. A „hivatalosokon” kívül az egyszerű érdeklődők augusztus 16-án 11 és 13 óra, valamint 15 és 19 óra, 17-én pedig 11 és 13.30, illetve 15 és 19 óra között juthattak be a márványterembe.

20. AJTAY, 1938. – Még egy jellemző híradás a *Magyar Cserkész*ből (1. sz., 1938. szeptember 1–15.), a *Végre én is láttam a Szent Koronát* című cikkből: A látogatóknak három órát kellett sorban állni, míg a teret lezáró rendőrkordonhoz jutottak a Szent György téren. „Üvegmennyezetű, hatalmas előcsarnokon keresztül érünk a színes márványfalú ruhatárba. Az egyik sarokban haragos, sötétzöld délinövények karjaiban ott betyárkodik vidám fehérséggel a »Libatolvaj«, Jankovich Gyula kararai márványszobra. Átérünk a Munkácsy szobába s innen keresztül a fehér márványterembe. [...] A hatalmas ezüstcsillárokból áradó fény, sziporkázza, villogva török meg a velencei kristályok ezernyi fürtjén. Vakító, fehér, puha fényözön vonja be a gyönyörű oszlopos elefántcsontszínű falakat. [...] Hármas sorokba rendeződünk. Mint a szobrok [...] kemény merevségben négy alabárdos az ünnepi dobogó mellett. S a dobogón elől, nehéz vörösbáronnyal bevont emelvényen aranysegegyűző bíborvankoson ott fekszenek a kincsek, a szent klenódiák. Baloldali párnán a kard, a csillogó országalma és a [...] jogar. Középtűt nyugszik a titokzatos, bágyadt fényű Szent Korona. [...] A következő percben már a Habsburg termen vonulunk keresztül. A terem óriási középső ablaka feltárva. Kint az alulról felvillanó reflektorok báronnyos, világoskék függőnyt húznak a csillogó fénypontokkal teleszórt Pest képe elé.” A Savoyai-szobor vörös neofényben úszott. „A visegrádi szobán keresztül, a királyi palota udvarára vezető boltíves kapun át érünk a szabadba”, ahol aznap este Szent István-ünnepi tűzijáték is volt.

21. KOLLÁNYI, 1990, 45.; BODOR, 1992.

22. A palota külső és belső képének kiváló összefoglalását adja: CZAGÁNY, 1966, 40–135.

23. Ennek leírása: HORTHY, 1990, 146–152.

24. A vitézavatásokról: A tiszteves, 1931, 81–118. – Ismét csak a korszak „neobarokk”-úri társadalmának jellemző szokásait, szertartá-

sait és hangnemt szemléltetendő, néhány, a palotához kapcsolódó szemelvény a kötetből: 1921. május 22-én volt a törzskapitányok eskütetele. Ők voltak az elsők, akiket a kormányzó, mint a vitézek főkapitánya „szűkebb munkatársaiul” maga mellé vett (81.).

„Szűk körben, csendben, de annál jelentőségteletesebb bensőséggel folyt le az első ünnep. Gyönyörű május vasárnap reggel a Királyi Várpalota Szent Jobbról elnevezett kápolnájában. A padsorok két külső oldalán és mögött egy szakasz testőr állt. A padsorok között a már kiválasztott vitézek, hadviselt, sudár magyarok, a mellükön arany, ezüst vitézségi éremmel, ragyogó kitüntetésekkel. A szentély két oldalán, arccal egymás felé hat-hat alabárdos testőr díszben. [...] A szentélyben, az oltár és a szentély bejárata közt középen kerek esküasztal, rajta avatási jelvények, pajzs, kard és emlékkönyv.”

A nyolc törzskapitány (köztük Magasházy László őrnagy, az első szárnysegéd) „egyvonalban áll, arccal az oltár felé, a szentély előtti térségben”.

Gyarmathy János tábori lelkész mondott misét, utána áldó imát. „A Főszéktartó háromszor megkogatja a díszkarddal a pajzsot, jelezve, hogy az eskütelet szertartása megkezdődött.

A Vitézek Főkapitánya: Horthy Miklós az esküasztal elé lép[...], kezébe veszi a díszkardot és hüvelyében, földhöz támasztott hegygel, függőlegesen a test közepe előtt tartja.

A Főszéktartó a pajzsot felsőteste balfele előtt, függőlegesen tartva elmondja üdvözlését [...] (82.).

Nagy Pál altábornagy, a Főkapitány helyettese »Eskühöz« vezényel. [...] Következik a legmeghatóbb pillanat, az eskütelet. A tábori lelkész felolvassa az eskü szövegét, a törzskapitányok lassan, emelt hangon mondják utána az eskü szavait. »Eskütlő« vezényli a Főkapitány helyettese, majd újra vezényel: »Térdre».

A Vitézek Főkapitánya a kivont díszkarddal megérinti a törzskapitányok jobb vállát, e szavakkal: »Hadúr nevében vitézzé ütlek!« A főkapitány helyettese ismét vezényel: »Fel!« A törzskapitányok felállanak, a Főkapitány bal mellére tűzi a vitézi jelvényt. Ezalatt egy baritonista orgonakiséret mellett énekl el a Magyar Híszkegyet. Utána a Himnusz következik, s a szertartás befejezést nyert” (84.).

Az első ünnepélyes avatás 1921. augusztus 21-én, vasárnap volt a királyi várkertben (86.).

„A kiválasztottak ime ott állnak az üvegház melletti lépcsőzet alján elhúzódo teraszon, egymásnak szembe forduló sarokban. A lépcsőzet két íve közé ékelt medence előtt felállított emelvényen az egyházi, katonai és más közéleti előkelőségek foglalnak helyet. Velük szemben, a terasz másik végén pálmáktól szegélyezett oltársátor áll. A vitézek négyszögön kívül a meghívott vendégek, a térre nyíló székely ház erkélyén pedig a Kormányzó és József királyi herceg családja helyezkedtek el.”

A kormányzó reggel 9-kor érkezett tengernagy egyenruhában, kíséretében miniszterekkel, élükön Bethlen István miniszterelnökkel. Mellette József és József Ferenc főherceg, majd a katolikus főpapság, élén Csernoch János bíboros hercegeprímással, a többi keresztény egyház főpapjai, nemzetgyűlési képviselők s a törvényhatóságok képviselői. Ezután P. Zadravecz István tábori püspök buzdította a vitézeket a szószékről, hogy „ezután nem a kardnak és ágyúnak, hanem a léleknek és a szorgalmas kéznek munkájával iparkodjanak az országot felvirágoztatni”. Melles Emil görög katolikus esperes, Raffay Sándor luteránus püspök, Keresztes Sámuel református esperes is megáldotta őket, majd „az áldó imák elhangzása után az ünnep legkiemelkedőbb mozzanata: a vitézzé avatás szertartása következett.

A Kormányzó, József és József Ferenc kir. hercegek társaságában, a miniszterektől és a Vitézi Szék tagjaitól kísérve átvonult a tér másik oldalára, ahol az oltár előtti emelvényen helyezkedett el. Az emelvényen álló esküasztal (88.) leterítve a Vitézi Rend címerével ékes terítővel, rajta feszület, biblia, kehely és eskükönyv. Az avatási szertartás kezdetét harsonaszó jelzi. Az ünnepi csendben a kormányzó, mint a Vitézek Főkapitánya, magasztos beszédet intéz a vitézekhez. Hangsúlyozza, hogy a mi diadalmas fegyvereinket soha senki le nem győzte. Amikor a forradalmat bélyegzi meg, ökölbe szorulnak a fehér kesztyűs kezek, amikor pedig folytatja, minden szív erősebben dobban:

»Én pedig örökké égő oltár emelek, amikor a nagy háború legjobbjait hozzákötöm a haza rögéhez».

A következőkben a Vitézi Rend célját állapítja meg. [...]

„Egek kárpitjáiig törő, zúgó éljenzés fogadja a szózatot.”

Ezután Igmándy-Hegyessy Géza testőrőrnagy, törzskapitány fölolvasta az avatandó vitézek nevét, majd vitéz Gálócsy Zsigmond tartalékos főhadnagy, főszéktartó megnyitotta a szertartást. A díszkardot átnyújtotta Nagy Pál főkapitány-helyettesnek, aki azt továbbadta a kormányzóznak. „A vitézek esküre emelik a kezüket és lassan, tagolva mondják vitéz Nagy Pál után az eskü szavait” (a kötetben itt keneteljes leírás következik ennek jelentőségéről; 90.).

„Most a vitézek soronként letérdelnek a Kormányzó előtt, aki jobb vállukat megérintve a díszkarddal, e szavakkal üti vitézzé őket: »Hadúr nevében vitézzé ütlek».

A vitézavatás után a jelvények feltűzése következik.

A felejthetetlen ünnep vitéz Nagy Pál felhívására, a Kormányzó éltetésével és a Szózat hangjaival fejeződik be” (91.).

1931. május 30-án, szombaton a Vitézi Szék hódolatát fejezte ki a Kormányzó előtt. Ez díszközgyűléssel kezdődött, majd a Vitézi Szék tagjai „átvonultak a királyi palota márványtermébe. A történelmi emlékü, pompás terem megtelt az ország minden részéből egybegyűlt diszruhás vitézi küldöttségekkel [...] (166.).

Feszés vigyázásban, néma csendben álltak a vitézek, amikor Uruk, Főkapitányuk megállt előttük, hogy a Vitézi Rend hódolatát fogadja. A remek terem sima sárga márványfalai visszhangozták az egyszerre kirobbanó, hatalmas éljenzést.

Vitéz Hellebronth Antal főkapitány-helyettes olvasta föl Gyula diák [azaz vitéz Somogyváry Gyula – U. G.] hódoló üdvözlését; majd a vitézekkel együtt megismételték az eskü utolsó sorait, utána Hellebronth „átnyújtotta a Főméltóságú Úrnak az összes vitézek aláírásával ellátott, remekbekészült, kódexszerű kiállítású diszalbumot, az első jubileumi évtized emlékeztetűl.

- A Kormányzó őszinte örömmel és meghatottsággal fogadta a hódolatot, majd atyai tanácsokat adott vitézeinek...” (167.)
25. HORTHY, 1990, 198. : „A királyi pár és leánya szállását a budai királyi várpalota közepén, abban az épületrészben készítettük elő, amely még Mária Terézia alatt épült, és ahol Ferenc József is lakni szokott. A helyiségekben egyes korszerűsítéseket is végrehajtottunk.”
26. Erről lásd például a *Társaság* című – a fontos „társadalmi eseményekről” mindig beszámoló – folyóirat tudósításait (1937, 18., 20., 21. sz.): A garden partyről így emlékeztek: „A királyi várkert gyönyörű természeti miliójében adódott a legközvetlenebb alkalom ahhoz, hogy a fenséges vendégek előtt a magyar úri középosztály is egyformán hódolhasson. Az idei garden-partynek kitűnő idő kedvezett és ezt még fokozta az, hogy összeesett az olasz király budapesti tartózkodásával. [...] Minden pesti szokás ellenére már 5 óra előtt gyülekeztek a Szentgyörgy-téri kerti kapu előtt a meghívottak s kapunyitás után megindult az áradat a kert centruma felé, hol a nagylepcsőn a királyi és kormányzói pár, valamint József főhercegek karonfogva vonultak le a terített asztalokhoz. Utánuk az olasz és magyar kíséret tagjai. Az uzsonnázó királyi vendégek a főhercegi család tagjaival, a herceg-prímással és a legfőbb méltóságokkal ülnek egy asztalnál, míg Mária királyi hercegnő a kormányzó fiai között és gr. Károlyiné Horthy Polette mellett foglal helyet [sic!], akire láthatóan jó hatást gyakorolt a sanremói üdülés, mert kitűnő színben van és szebb, mint valaha. Közéjükben van e percben gr. Ciano olasz külügyminiszter, Lucich Károly, József főhercegek kitűnő főudvarmestere, ott látjuk gr. Széchenyi Bertalan, a felsőház elnökének nemes profilját, Vértessy Sándorékát, akik az érkező vendégeket fogadták és Darányi Kálmán miniszterelnököt szeretetreméltóan kedves feleségével. A meglepeteket lehetetlen felsorolnunk, hiszen kétezeren lehetünk.” (Horthy Miklós emlékezései szerint 3000 meghívott volt; lásd: HORTHY, 1990, 200.) „A büfék közül nagy csoportosulás van a jegeskávék és egyéb hűsítők érdekében [sic!]. Különös fejezet illetné meg a művészeket, akiket véletlenül egy csoportban jegyezhetünk még és pedig itt van Bajor Gizi a férjével, Germán Tiborral és Villani Lajos követtel, Petrovich Elekkel és Márkus Emiliával beszélgetnek – mellettük Kiss Ferenc és felesége egy remek színes imprimé-ruhában – nagyszerűen reprezentál Némethy Ella operaénekesnő, Tasnády Ilon, Rózsashegyi Kálmán és felesége, mint az Operaház prima-balerinája Szalay Karolina van jelen Tihamér Lajos, Szép László és báró Lukáts György, majd ifj. Horthy Miklós társaságában, akik a nagy piros florentinkalapos, gyönyörű fehér csipkemintás Ottrubay Melindát a garden-party legszebb hercegnőjének nevezték el.”
27. *Tolnai Világlapja*, 22. sz., 1937. május 26.
28. GERGELY, 1988, 129.; A XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve. Budapest, 1938, 126.; XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus. 1938. évi május hó 23-ától 29-éig. H. é. n., 14.
29. CZAGÁNY, 1996, 20. – A *Társaság* 1920. évi 1–3. számában 41 nyilatkozat jelent meg *Mi készül a magyar tudományban, irodalomban, művészetben, színházakban, zenében?* címmel. Benczúr Gyula elmondta: most a Mátyáson dolgozik. A várban a Hunyadi Mátyás-terem falaira kell 8 vásznat készítenie. Az egyik már kész: *Mátyás a harcból tér vissza győztes hadai élén*. A másik hét kompozíció vázlata is megvan, de „nincs vászn, nincs festék és nincs szén, szén, szén”.
30. *Képes Vasárnap*, 1940, 17. sz.: „A parlament olvasótermében a hét elején nagy sürgés-forgás volt. Létrák, állványok vették körül a terem egyik falát, amelyet csaknem teljesen elborított Benczúr hatalmas alkotása: a magyar nemzet hódolata a királyi pár előtt, a nemzet fennállásának ezeréves ünnepén. Ez a grandiózus festmény most több, mint tíz esztendő után hajlékot cserélt. Átszállították a képet a parlamentből a kir. palotába. [...] A festmény 1928-ban került a Szépművészeti Múzeumból a parlamentbe. A kezdeményezés Scitovszky Béla házelnök részéről indult meg, majd utódja, Zsitvay Tibor nagy szeretettel folytatta és végre is hajtotta a tervet. Megnyerte gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter hozzájárulását és a nagylelkű és áldozatkész műbarát, dr. Mészáros Károly örökösének beleegyezését...” A képnek egyébként érdekes története volt: Mészáros Károly bírta rá Benczúrt, hogy – nem éppen kis összegért, 60 000 koronáért – fesse meg a témát a Szépművészeti Múzeum számára. Benczúrnak még műterme egyik falát is le kellett bontatnia, hogy az óriási vászonhoz jobban hozzáférhessen. Ferenc József is többször ült modellt a képhez, ám – mivel az ezen szereplő hetven személy közül többen már nem éltek – fényképek segítségét is igénybe vette a Mester. A festmény elkészülte után valóságos zarándoklat indult a Szépművészeti Múzeumba, megtekinteni a híres munkát, amely tehát 1928-ban vándorolt a parlamentbe.
31. CZAGÁNY, 1966, 86–87., 96. – A kápolnáról lásd még: ÚXA, 1934, 229.: Roskovics és Spányik munkája „ugyan csak a sz. Imre jubileumi esztendő elején jutott rendeltetési helyére, azonban nem azért, mintha az új »cím« kétes lett volna [sic!], hanem pusztán azért, mert Roskovics Ignác betegsége miatt a képet nem tudván befejezni, Spányik Kornél által befejeztetvén, egyben oly módon alakítottatott át, hogy az nem kellett esztatlan tetszést. Ha a kép megoldása nem a legszerencsésebb is, szerkezete és mondanivalója által mégis haladást jelent a múlthoz képest.”
32. CZAGÁNY, 1966, 75., 77.
33. GULÁCSY, 1939, 224.
34. Eljegyzésük és esküvőjük egyik színhelye is a várpalota volt, erről lásd: *Képes Vasárnap*, 1940. március 10., május 5. – Előbbi cikk szerint a huszonegy éves Ily grófnő kék szemű, fekete hajú, rajong a különböző sportokért – kiválóan lovagol, siel és teniszre is, imád kirándulni és különös nyelvtelenség. A korabeli képes újságokban található fényképek, valamint az akkori filmhíradók tanúsága szerint – s ezt már csak szubjektív megjegyzésként, férfiszemmel tekintve a dolgokat teszem hozzá – Ily grófnő valóban igen csinos, de nemcsak csinos, hanem szép hölgy is volt.
35. KELEMEN, 1941. Részlet a cikkből: A család „fent, a királyi palota második emeletén lakik. [...] Az eddig üresen állt saroklakosztály egyes szobáit foglalták el. Háromszobás lakásuk ablakai az Attila-körútra, illetve a Palota tere néznek. Lakásuk pár nap

óta négy szobára bővült: a legifjabb Horthy István is kapott egy szobát a várban [...], ablakai a Gellérthegy felé eső részre, a várkerti parkra nyílnak. [...] A világos, derűs, kék szövettel kárpitozott gyermek szobában virágos, kékszínnű bútor várja a kis jövevényt.” Ez az Edelsheim grófok elefánti kastélyából került ide, eredetileg Ily grófnő gyermekszobájában volt.

A lakásban van a sarok-fogadószoba, „csillogó fényű, hatalmas fehér kályhá”-val. Horthy István íróasztala előtt Boldizsár István portréja a kormányzóról és fényképek a kormányzónéről, István testvéreiről és feleségéről. Az íróasztal melletti könyvespolcon Ily asszony színes portréja, az íróasztalon pedig Horthy István lovassági tábornok, István keresztapjának fényképe. A fal melletti tükrös lapú asztalon rokonokról készült fotók, a kályha előtt a házigazda kedvenc fotelja. Itt állnak sorban a kis angol pipák, az asztalon pedig a legfrissebb olvasnivalók, valamint egy újabb fénykép Ily grófnőről. „A széles csíkos damaszt-tapéta, a virágos vászonnal bevont kanapé, az öblös fotójók, értékes szekrények, régi divatú [...] szublátok, sok nagybecsű családi bútor néhai Horthy István katymári és gróf Edelsheim Gyulai Lipót elefánti kastélyából, a hatalmas csillár, süppedő szőnyeg és a nagy szobában mindenfelé a sok-sok virág, mindez pedig a legnagyobb izléssel megalkotott rendben, valóban meleg otthonná varázsolja a Vár második emeleti sarokszobáját. [...] A könyves szekrényen kétszázéves zenélő óra, a nagy tükrök előtt kis imakönyv: Edelsheim Gyulai Lipót nászajándéka lányának, e „könyvben” is egy régimódi óra rejtezik. Vastagh György 1938-ban készült lovas szobra is itt látható, egy nagy vitrinben pedig Horthy István díjai sorakoznak (lovaspólok, motorkerékpár- és sportrepülés versenyeken nyerte ezeket). Ily grófnő is siel, lovagol, teniszezik, autót vezet és ügyesen kezeli a puskát is. Az egyik ebédlői vitrinben a keresztapától való értékes díjak; az ő katymári kastélyából sok szép ezüsttárgy került ide. A hálószobában, értékes üvegasztalon a kormányzó és felesége képe, amelyet 1940 márciusában ajándékoztak Ily grófnőnek. A grófnő kitűnő háziasszony: az íróasztala melletti könyvespolcon szakácskönyvek sorakoznak. A szakácsnő, Mancsi, minden reggel várja a ház asszonyának utasításait.”

36. HORTHY, 1990, 296–297. A kormányzó szerint: „Utasításomra sikerült, hogy kellő óvatossággal Bethlen István is elhagyhatta vidéki rejtékhelyét, és megjelenhetett a várpalotában, s ott ő vezette a szeptember 8-án meghívásomra egybegyűlt értekezletet. Lakatoson és Henneyen, a kormány két tagján kívül részt vett azon a két ház elnöke, továbbá Esterházy Móric gróf és Károlyi Gyula gróf, a két volt miniszterelnök, Kánya Kálmán volt külügyminiszter, Vörös vezérkari főnök, Röder vezérezeredes, végül az erdélyiek részéről Bánffy Dániel báró volt földművelésügyi miniszter és Teleki Béla gróf, az erdélyi magyarság vezetője. Vörös tábornok katonai helyzetjelentése után Bethlen annak a nézetének adott kifejezést, hogy minden további vérontás céltalan, tehát arra kell törekednünk, hogy részünkről a háborút haladéktalanul befejezhessük. Ehhez a felfogáshoz a jelenlévők valamennyien csatlakoztak.”

37. VIGH, 1984. Az oroszokkal folytatott fegyverszüneti tárgyalások során Faragó Gábor, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza október 5-én fogadta Moszkvában Antonov tábornok, a vezérkar főnökének első helyettese. A küldöttség átadta Horthy Sztálinnak szóló levelét. „E levél átadása és a megbeszélés után Antonov megadta az engedélyt a Budapesttel való rádióösszeköttetés megszervezésére. A bizottságnak rádiója nem lévén, a szovjet elhárítás rádiószolgálatára bízta ezt a feladatot, és sikerült az összeköttetést Budapesttel megteremteni. A rádióösszeköttetés azonban elég körülményes volt, mert egyrészt csak éjjel lehetett sürgőnyt leadni, másrészt a Várban a kormányzó közvetlen környezete végezte a sifírozást.

Különbön a Várban egy kitűnő minőségű, az akkori technika csúcspontját jelentő amerikai adó-vevő készülék állt rendelkezésre, amely alkalmas volt arra, hogy összeköttetést tudjon teremteni a kormányzóság és az összes főhatóság között, ha a telefonhálózat megrongálódik vagy tönkremegy.”

Ezt Szentlélek László rendőr-főtanácsos szervezte meg, akit Kudar Lajos csendőr alezredes (az Államvédelmi Központ helyettes vezetője) szigorú titoktartásra kötelezett, feletteseivel szemben is: „Csak annyit engedett sejtetni, hogy olyan fontos nemzeti érdekről van szó, ami egyáltalán nem szolgálja a németeket. Ezek után ment át Tost szárnysegéd szobájába, aki ifj. Horthy Miklós jelenlétében várt rá. Arról tájékoztatták, hogy rádióösszeköttetést kell teremtenie a 64 méteres hullámhosszon, és közölték vele a forgalmi adatokat is. [...] A rendőr-főtanácsos elmondta, hogy a rádiózás kockázattal jár, mert a németeknek az Úri utcai követségükön 50 főből álló (!) lehallgatórészlegük működik, és így a bemérés valószínű. Tost alezredes azzal nyugtatta meg őt, hogy olyan sifrért használnak, amelyik gyakorlatilag megfejthetetlen a németek számára.

Szentlélek időre elkészült a feladattal. Az egész berendezés közvetlenül a szárnysegédi iroda felett volt, a második emeleten, így a kommunikáció a rádióállomás és Tost alezredes közt csak néhány lépcső megtételét igényelte. Négy rádiótávírást volt hozzá beosztva, akik 24 óránként váltották egymást” (148.).

Vattay mondta el 1946-ban, a népbírósg előtt tett vallomásaiban: „Az érkezett sürgőnyt Tost alezredes vette át, és lakásán Horthy Istvánné, ifj. Horthy Miklós és néha, ha ideje volt, Lázár, sokszor reggelig tartó fáradtság munkával a legprimitívebb eszközökkel fejtették meg és sifírozták a válaszokat” (149.).

38. VIGH, 1984, 251–252., 348–349.

39. HORTHY, 1990, 313–314.

40. KATONA, 1979-ben lásd különösen: RADVÁNSZKY, 1979, 351–357., valamint Csontos István koronaőr főtörzsőrmester nyilatkozata: 361–363.

Radvánszky emlékezését 1945. december 20-i dátummal vetette papírra. E szerint a kormányzó utasítására Lakatos miniszterelnök és a koronaőrök 1944 októberének elején tárgyaltak a korona további sorsáról. Három megoldást tartottak elfogadhatónak: a budapesti pápai nunciaturán a pápa oltalma alá helyezik; Veszprémben vagy az ország valamelyik más biztos pontjára szállítják; Budapesten, a várban ássák el. Végül az utóbbit választották. „Rövidesen találtunk a várban a Szent Korona óvóhelyéhez közel megfelelő helyet, ahol – mintha megéreztük volna a 15-én bekövetkező eseményeket – a Szent Koronát október 10-én este a sötétség leple alatt elástuk.

[...] A miniszterelnökkel megállapodásunkhoz híven aznap este találkoztunk a Szent Korona óvóhelyén. Ott fogadalmat tettünk a titok megőrzésére, majd – a normális viszonyok közötti szokásos közjogi formalitások mellőzésével – kiemeltük a Szent Koronát a ládából, hogy az előre elkészített helyen elássuk (351.).

[...] az elismerés hangján kell megemlékezni arról a körültekintő, minden részletre kiterjedő szolgálatról, amelyet a koronaőrsg parancsnoka, Pajtás Ernő ezredes, vitéz Vály István alezredes, Borbély János alhadnagy, Horváth Kálmán főtörzsrőmester és Kapéter József törzsrőmester mind az előkészítéskor, mind a keresztülvitel folyamán kifejtett. Ennek köszönhető, hogy a Szent Koronát úgy sikerült az óvóhelyről kivinni, mondhatnám, kicsempészni, hogy az óvóhelyről kivezető folyosón és annak ajtajánál szolgálatot teljesítő személyzet nem fogott gyanút, és így a történelekről a beavatottakon kívül tudomást senki sem szerzett.

A Szent Korona november 4-ig volt elásva. Ekkor azt, a hatalmat időközben magához ragadott Szálasi Ferenc kívánságára és intézkedésére koronaőr társamnak a királyi várba kellett vitetnie. Nem érdektelen talán a koronaőr társamtól később nyert információ alapján megemlítenem, hogy az eskünek a Szent Koronára való letételének – általa erősen ellenzett – gondolata Szálasi Ferenc részéről először a nála mint miniszterelnöknel október 28-án este 7 órakor tartott értekezleten merült fel. [...]

Az eskütétel után a Szent Korona újszólva csak órára került vissza az óvóhelyére, mert a harcéri helyzet miatt Szálasi Ferenc miniszterelnök hirtelen elhatározására 6-án délután 2 órakor a többi koronázási jelvényekkel együtt – a palást kivételével – szinte váratlanul Veszprémbe szállítottott, ahol a Nemzeti Bank bombatámadás és betörés elleni biztos óvóhelyén helyezték el. Az elszállításnál mint lábadozó beteg jelen voltam, mert a ládának pecséttel való ellátását egészségem rovására sem akartam elmulasztani. Örökké emlékezetes marad számomra különösen az a (352.) pillanat, amikor koronaőr társam imára kulcsolt kézzel a Mindenhatóhoz intézett hazafias fohással indította útjára a nemzeti ereklyéket tartalmazó ládát, melyet betegen már ezért sem kísérhettem el szomorú emlékezetes útjára” (353.).

41. HERCZEG, 1992, 70–71.

42. KÓKAY, 1997, 222–242. – Részletek Szabó 1945. január–februári pro domo feljegyzéseiből: Január 8-án a palota értékeinek és a múzeumok anyagának az Ezüstkamrában és a fehérműkamrában történő elhelyezéséről írt. Az Ezüstkamra a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár épületének negyedik szintjén volt kiépítve és „jelentőségénél fogva ez volt a királyi palota egyetlen belső helyisége, amelynek biztonságáért a testőrjárőrökön kívül az udvarlakai őrség is külön őrhely felállításával felelős volt (247.). [...] A v[ár]k[apitány]. legsürgősebb és azonnali feladataira vonatkozólag az alábbiakat jelölte meg:

1. A Kir. Vár különböző termeiben még ott levő műtárgyak, képek, szőnyegek, dísztárgyak összegyűjtése és biztos, zárható helyen való összegyűjtése.

2. Az Erzsébet Múzeum és Kir. Vár múzeuma értékes, muzeális anyagának összegyűjtése és elhelyezése” (222.). (A két múzeum a jelenlegi D épületszárny földszintjének Dunára néző helyiségeiben volt berendezve.)

Január 10-én Szabó elrendelte, „hogy a könyvtár értékesebb néhány könyve, kódexe az ezüstkamrába helyeztessék, továbbá hogy a szertartási termek és lakosztályok értékesebb bútordarabjai viszonylag biztonságosabb helyen tároltassanak” (224.).

Január 14-én: „A Kir. Várban elhelyezett német katonai elsősegélynyújtó hely tábori kórházzá szerveztetett át”. A II. és I. alagsori folyosókon: ehhez átadás-átvételi elismervény ellenében rendelkezésre bocsátották „a szertartási termekből felszedett futószőnyegeket, a folyosórészek elrekesztésére egyszerű, értéktelenebb függönyöket és takaróul ablakvédőket” (226.).

Január 19-ére virradó éjjel a katonai kórház parancsnoksága az I. alagsorban lévő, lezárt díszruha-raktárt erőszakkal kinyitotta és igénybe vette. Az itt tárolt képeket, tükröket, műtárgyakat az ezüst-, porcelán- és fehérműraktárban helyezték el. Giebe alezredes a „helyiségek igénybevételének jogosultságánál a következő sorrendet állapította meg: 1. sebesült katonák, 2. egészséges harcosok, 3. műtárgyak és egyéb eseteknek érdeke” (227.).

Január 22-én a várkapitány azon méltatlankodott, hogy „főleg a német katonák a tilalmi táblákon, melyek azonnali halálbüntetéssel fenyegetnek, mosolyognak és azokat nem tartják tiszteletben.

Ilyen körülmények között a Kir. V[ár]k[apitány]ot a helyiségek épségéért és az abban lévő tárgyak biztonságáért semminemű felelősség nem terhelheti” (228.).

Február 5.: „A Kir. Vár 3 db nagy értékű műtárgya, és pedig a krisztinavárosi szárny lépcsőcsarnokában lévő 2 db csataképet ábrázoló gobelin és Benczúr Millenáris hódolat című képe még eredeti helyeiken vannak, illetve a Benczúr-kép a földszinti lakosztály ideiglenesen képraktárnak kijelölt helyén van.

Ezeknek az ezüstkamrában való elhelyezésére kiadott rendelkezést újlag megismételtem. [...]

A krisztinavárosi szárny belővési veszélye annyira fokozódott, hogy az életveszély elhárítása, illetve csökkentése végett ezen szárnyban való közlekedés a katonai parancsnokság által tiltatott és ezen rendelkezés végrehajtása végett ezen szárny bejártainál állandó katonai őrszem áll. Ennek következtében a Benczúr-képnek még a megközelítése is lehetetlenné lett téve.

Mindhárom műtárgy elszállítására az aránylagosan nyugalmasabb időket kell bevámi” (232.).

Február 7-én Lorenz Károly egyházi a sekrestye feltöréséről tett jelentést, a várkapitány „a kamrában elhelyezett miseruhákat és kegytárgyakat feldúlva találta. Hiány vagy számottevő kár egyelőre nem volt megállapítható.

A kápolna belső terét német katonaság istállólól használja, abba lovakat állított be” (232.).

43. UNGVÁRY, 1998, 150.

44. Dokumentumok a budai vár 1945. évi ostromáról. Közéteszi: KÓKAY, 1997, 229–230. – Az Ezüstkamra sorsáról: KÓKAY, 1997, 232.: „Az ablakszerkezet és összszűzött spaletta a kamrákban elhelyezett műtárgyakban, képekben, porcelánban számottevő, jelentős kárt tett. A kár részletei és a kárt szenvedett műtárgyak sérülésének vagy elpusztulásának mértéke, egyelőre, a teljes ártrendezés előtt, nem állapítható meg.”

45. UNGVÁRY, 1998, 200–201.

46. KARSAI–KARSAI, 1988, 13–14.

47. ZOLNAY, 1986, 437.

48. Ennek tömör és kiváló leírását lásd: BODOR, 1992. A szerző szerint az ötvenes-hatvanas években a két világháború között még „végigjárható termék formáját a purista és ideológiai indulatól telített tervezők és beruházók megváltoztatták – így gyakorlatilag a volt tróntermen kívül nincs egy eredeti belső tér, sőt berendezési tárgy sem. A palota számtalan értéke közül először is megszüntették a Dunára néző, egybe nyitható, 304 méter hosszú teremsort, ami a kontinens második leghosszabb palota-enteriőre volt. [...] A valaha gazdagon berendezett termeket rossz utáztatnak tartották: az eklektika és a neoreneszánsz általában minden más neostílus mélyen megvetett irányzatnak minősült a műemlékvédők között. A palota reprezentációs termei pedig európai rangúak voltak. [...]

Hatalmas vesztesége kultúránknak, hogy a palota helyreállításakor elsősorban rosszízű ideológiai szempontok döntöttek az építészről vagy a bontásról. Eredetileg több, nagy részben megmaradt termet akartak megőrizni, így például a mai Széchenyi Könyvtár tömbjében lévő díszlépcsőházat, Fadrusz János *Atlasz*-szobraival. A gyönyörű kétkaros lépcső könnyen helyreállítható lett volna. De elbontották a Habsburg-termet és a szent jobb valahai őrzőhelyeül szolgáló kevésbé sérült Zsigmond-kápolnát, amit még a Hillebrandt–Pacassi építészpáros tervezett 1758-ban. Nem kegyelmezett a barokkot gyűlölő építésvezetőség a nagy bálteremnek és a büfének sem. Leszedték megmaradt vakolatdíszeket, freskóikat. Ezek jó része aztán egy múzeum raktárában pusztult el. Kapukat helyeztek át, épületplasztikákat vertek le, így a timpanonban állt Sennyei-domborművet is. Szétverték az E épület »Királylépcső«-jét is, a III. Károly-féle barokk szoborsorral. Nem került el sorsát az úgynevezett diplomata lépcsőház sem, pedig ez majdnem teljesen ép volt. [...] A királyi vár termeinek jó része persze még a harcok alatt, s nem kis mértékben utána égett ki, maradék bútorait, értékeit széthordták. [...] Az igazi tragédiát mégis a hatvanas évek helyre nem állítási politikája okozta.”

GÁBOR UJVÁRY

THE ROYAL PALACE OF BUDA IN “NEO-BAROQUE” SOCIETY

THE PALACE AND POLITICS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The counter-revolutionary political system between 1920 and 1944 purported to be a continuation of the dualistic establishment of the Austro-Hungarian Monarchy. Unlike in the dualistic era, Buda Castle and the Royal Palace were made the country's governmental and political centre. It housed the prime minister's offices, the defence and foreign affairs ministries, and several embassies—including those of Poland, Germany, Portugal, the Vatican—and the headquarters of the Johannine Order. Elected regent exactly a month before, on 1 April 1920 Miklós Horthy—the „strong man” who gave his name to the ensuing era—himself set up residence in the Royal Palace, in his capacity of highest-ranking state dignitary in a kingdom without a king. He was the only leader in the quarter-century counter-revolutionary period who succeeded in maintaining his position, and played a decisive role in Hungarian politics.

Both the beginning and the end of the Regency period are symbolised by Horthy's person and the neo-baroque Royal Palace. At the outset, Horthy turned royal residence into regent's residence. Shortly after he resigned, in the final chapter of the World War II, the Royal Palace was burned out, marking the end of Horthy's reign.

In spite of the fact that during the Horthy's regency the Royal Palace was the focus of attention—due to the many illustrated news reports, radio broadcasts, and film footage—the literature is almost silent on the significance of the Royal Palace during this period. Yet some extremely important political events took place there in 1919. After the collapse of the short-lived Dictatorship of the Proletariat, the Supreme Council representatives made the Royal Palace their headquarters, where the international settlement—inaugurated in Paris after World War I—was prepared. The next tenant was Miklós Horthy, who moved there from his previous residence, the Gellért Hotel, at the request of the government, after he was elected regent. However, of all the 814 rooms he only occupied nine. The regent and his family lived there throughout the entire era, and the most important governmental offices were also set up there. They were protected by the Guards who also looked after the Holy Crown.

From the early Twenties, all Palace-related events were fully pre-scheduled. Charity garden parties were thrown every year, obsequious parades were held in honour of the regent by various establishments (such as the Scouts, university fraternities, counter-revolutionary organisations, etc.), and New Year's receptions were given for ambassadors and diplomatic corps staff accredited to Budapest. Many Horthy-related events, too, created occasion to celebrate: for example, the anniversaries of the National Army's entry to Budapest, the regent's election, his birthdays, etc. The choreography of these events was altered little throughout the Regency. The usual church processions on 20 August, too, partly involved the Royal Palace.

“National” and “Christian” were the leitmotifs of most happenings held in the Palace all of which sought to glamorise and glorify Horthy and his self-styled regency. The Palace assumed an important role in these “image-building” efforts, and the neo-baroque genius loci of the place had an essential legitimising role. Unflinchingly reminding people of the glorious past that radiated from every nook and cranny, the Establishment made the Royal Palace an excellent vehicle for its political workings. Which explains why it became the actual centre of politics and public administration, and the symbol of the Horthy era.

Although legislation took place in Parliament, the main trends of domestic and foreign politics were agreed on in the Royal Palace and in the neighbouring Alexander Palace. The regent had a considerable share in executive power. Horthy was in the Palace during King Charles IV’s abortive attempt to return to power, which posed a great threat to the counter-revolutionary system. It was in the Palace that Horthy appointed his prime ministers to form their governments and develop their programme. It was in the Palace that new governments were sworn in and first met the press. Frequently, cabinet meetings were held in the Palace; Privy Council meetings always. Destined to be one of the arch-supporters of the system, the Vitéz (Valiant) Order, too, was founded in the Palace. Also, it was in the Palace that Horthy received in audience his ministers and other leading politicians, church dignitaries, various delegations, and —because representing Hungary abroad fell within his jurisdiction— envoys and important foreign statesmen, and scientists and artists, too.

The first foreign head of state to visit Hungary after World War I was Miklas, federal governor of Austria, in 1937. His visit was followed, in the same year, by the Italian king and emperor Victor Emmanuel’s. For these occasions the Palace was revamped: the royal suites in the wing, built under Maria Theresa (where previously Francis Joseph had lived), were redecorated and modernised.

Otherwise practically nothing was done to the Palace during Admiral Miklós Horthy’s regency. The Horthy family moved in, and only the library was converted to some extent. Only the furnishings of István Horthy’s apartment altered the interior of the Krisztinaváros wing. István Horthy moved in after he was wedded to the legendary beauty, Countess Ilona Edelsheim-Gyulai. Their four-room apartment was relatively simple.

The idyllic peace of the Palace was shattered as a result of the Nazi Arrow Cross party’s takeover of power, led by Ferenc Szálasi on 15 October 1944, and the siege of Buda Castle in World War II. Although many of its (private, not yet public) treasures were stolen during this time, most of the valuable furniture, paintings, and other works of art remained intact until the siege. The last Palace event of Szálasi’s fascist government was the “nation-leader’s” oath on the Holy Crown on 4 November 1944.

The Palace itself during the siege was sealed off from the rest of Buda Castle, and fell under special military command—given that it served as the headquarters of the so-called “Budapest Fortress.” A military hospital was set up in the basement in as early as January, and the retreating German–Hungarian armies occupied more and more of its rooms. From early February fires sprang up sporadically, most of which could not be extinguished due to the lack of water. Parts of the Palace were completely destroyed as a result, and due to daily air raids; however, most paintings, sculptures, porcelain, and Gobelin tapestries survived the siege.

We can only guess what happened to these survived works of art... However, there is only one thing for certain: symbolically, buried underneath the ruins was Horthy’s political system, too. By demolishing the damaged (otherwise repairable) parts of the complex, and by completely altering the interior spaces in the Fifties and Sixties, the very last traces of the Neobaroque royal-cum —regency palace were gone forever. The rebuilt and converted Palace was to become a symbol of the new regime — with a different meaning.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett Horthy-terme.